

Izvirni znanstveni članek (1.01)
 BV 71 (2011) 3, 425—437
 UDK: 27-144.89:17.026.2
 Besedilo prejeto: 02/2011; sprejeto: 06/2011

Avguštin Lab

Bog je solidaren s človekom Trinitarične osnove človeške solidarnosti

Povzetek: Iz teološkega trinitaričnega izhodišča, da je Bog ljubezen, ki je v sebi polnost odnosov treh božjih oseb, sledi ugotovitev, da je temeljna značilnost Boga kot najpopolnejšega občestva solidarnost v stvarjenju, v odrešenju in v ustvarjanju nove solidarnosti vsega ustvarjenega, posebno človeka, v občestvu Svete Trojice, ki ima cilj v novem nebu in v novi zemlji. Notranja solidarnost v Trojici se razodeva navzven kot solidarnost Očeta v stvarjenju, kot solidarnost Sina v odrešenju in kot solidarnost Svetega Duha v posvečenju. Človekova stvarjenjska bogopodobnost je izraz solidarnosti Boga Očeta z vsakim človekom; vzpostavlja osebno dostojanstvo in zmožnost pri soustvarjanju sveta. Stvarjenjska solidarnost do človeka se nadgrajuje z učlovečenjem (*kenōsis*) božjega Sina, ki se solidarizira z vsakim in z vsemi tako, da postane ljudem enak v vsem, postane »Bog z nami«. Njegov stil življenje »za druge«, v službi ubogih v možnostih ustvarjenega sveta, zaznamovanega z ranljivostjo, z umrljivostjo in z grehom, je izraz solidarne ljubezni. Božja solidarnost doseže višek v Kristusovem prevzetju usode žrtve grešnega človeštva v ponižanju, v krivični in sramotni smrti. S tem je on, »ki ni poznal greha, ... zavoljo nas [postal] greh, da bi mi postali Božja pravičnost« (2 Kor 5,21). Ker se je božji Sin popolnoma solidariziral s človeštvom, se je Bog Oče solidariziral s trpečim in umrlim Jezusom tako, da ga je po Svetem Duhu obudil in poveljal v življenje in slavo brez konca. Vstali in povišani Gospod uresničuje svojo solidarnost po delovanju Svetega Duha v srcih vernih, ko budi v njih odprtost za solidarnost med brati in sestrami in do narave, tako da skupaj gradijo tisto harmonijo, ki bo dosegla svojo polnost ob dopolnitvi časov.

Ključne besede: solidarnost Boga Očeta, trinitaričen, solidarni Sin, Duh ljubezni, solidarnost med ljudmi

Abstract: **God Shows Solidarity with Man. Trinitarian Foundations of Human Solidarity**

The theological trinitarian starting point that God is love comprising within Himself the fullness of relationships between the three divine persons leads to the conclusion that the basic feature of God as the most perfect communion is solidarity in creation, in redemption and in the generation of a new solidarity of everything created, especially man, within the communion of the Holy Trinity having its aim in a new heaven and a new earth. The inner solidarity

within the Trinity reveals itself as the Father's solidarity in creation, the Son's solidarity in redemption and the Holy Spirit's solidarity in sanctification. Man's creational godlikeness is an expression of the solidarity of God the Father with every man, which establishes man's dignity and his ability to co-create the world. The creational solidarity with man is extended by the incarnation (*kenōsis*) of God the Son, who shows solidarity with each and every man by becoming like men in everything except sin, by becoming »God with us«. His style of life »for others«, serving the poor in the conditions of the created world marked by vulnerability, mortality and sin, is an expression of solidary love. Divine solidarity reaches its peak when Jesus Christ adopts the fate of a victim of the sinful humanity in humiliation and in an unjust and shameful death. Thereby he »who had no sin [became] sin for us, so that in him we might become the righteousness of God« (2 Cor 5:21). Since the Son of God showed a complete solidarity with the humanity, God the Father showed his solidarity with the suffering and dying Jesus in such a way that, through the Holy Spirit, he raised him from the dead and gave him eternal life and glory. The risen and glorified Lord demonstrates his solidarity by the action of the Holy Spirit in the hearts of the faithful as he awakens within them an openness for the solidarity with their brothers and sisters as well as with nature so that they may build together the harmony that will achieve its fullness at the times of fulfilment.

Key words: solidarity of God the Father, trinitarian, the Son showing solidarity, Spirit of love, solidarity among people

Izraz solidarnost, ki je novotvorba iz latinščine s francosko predzgodovino, je novejšega nastanka. V filozofski in v sociološki literaturi ga srečamo komaj v 18. in v 19. stoletju, zato je razumljivo, da ga tudi teološka literatura pogosteje vključuje v razpravo komaj v zadnjem času. V katoliški teološki literaturi je pojem solidarnost nastopil šele z drugim vatikanskim koncilom. V dogmatični in sistematični teologiji se je uveljavil za razumevanja soteriologije in se uporablja za označevanje in dojetje odrešenja (Drumm 2006, 708–709). V teološki antropologiji pa se s pojmom solidarnost označuje povezanost oziroma vzajemnost človeštva v dobrem in predvsem v slabem, v odrešenju in v grehu (izvirni greh). S tem teologija trdi, da odločitve vsakega posameznika sodoločajo duhovno (osebno) stanje drugega in vseh, vendar pa to ne pomeni, da bi lahko kdo nadomestil svobodno odločitev drugega (nadomestna žrtev). Solidarnost torej dobi teološki pomen v nauku o odrešenju in izvirnem grehu (Vorgriemler 2000, 583).

1. Sveta Trojica v solidarnem občestvu

Za izhodišče razprave vzemimo teološko trditev, da je Trojica »perihoretično«, zato je najpopolnejše občestvo. V tem občestvu velja absolutna in vsestranska vzajemnost treh božjih oseb, Očeta, Sina in Duha, tako v bistvu kakor v dostojan-

stvu in v delovanju (Sorč 2004, 49–59). Za naš razmislek je pomembna predvsem vzajemnost v delovanju Očeta, Sina in Svetega Duha. Že Avguštin je ugotovil, da so v Trojici vse tri osebe enako udeležene pri vsem. Nikoli nobena oseba ne deluje ločeno od drugih dveh, ampak so vse hkrati dejavne, čeprav neko dejavnost pripisujemo eni od njih. Tako se Očetu pripisuje stvarjenje, Sinu odrešenje, Svetemu Duhu posvečenje. In vendar je stvarjenje delo vseh treh oseb Trojice. Odrešenje se pripisuje Sinu, čeprav odrešuje Oče po Sinu v Svetem Duhu. Vse osebe so tako vzajemne, solidarne druga z drugo, da je delovanje ene hkrati delovanje preostalih dveh. Solidarnost Sina in Duha z Očetom je zato popoln uspeh Očetovega delovanja in ustvarjanja, obenem pa popoln uspeh Sina in Duha. Zaradi tako absolutne vzajemnosti, solidarnosti nobena oseba ni nikoli sama, osamljena, nobena ni neučinkovita ali neuspešna. V bivanju in delovanju se božje osebe druga drugi brezpogojno podarjajo in si vse delijo. V medsebojnem podarjanju se tudi enako vzajemno sprejemajo (Sorč 2006, 145–149). Ta notranja trinitarična solidarnost se nato kaže tudi navzven, v svet, predvsem do ljudi.

1.1 Bog Oče – solidarni Stvarnik sveta in človeka

Čeprav v Svetem pismu Stare zaveze nikjer ne najdemo izraza solidarnost, so ustvarjanje Boga iz ljubeče naklonjenosti do ustvarjenega ter njegova dobrohotna skrb in spremljanje vsega, kar ustvari, izraz solidarnosti. Bog je poklical svet v bivanje iz stanja kaosa, iz »tohu vabohu« (1 Mz 1,2), to pomeni iz »grozljive brezoblične mrtve gmote pravodovja« (SSP, 52). Stanje kaosa je torej isto kakor nič bivanja, ki mu božja moč podari red in življenje. Ustvariti pomeni dvigniti, rešiti iz nebivanja in podariti bivanje; priklicati v bivanje (Rim 4,17). To je prva solidarnostna kretnja Boga. Tudi ves nadaljnji razvoj sveta v brezmejnosti pojavov, oblik in procesov (prostora, časa, vode, živih bitij v vodi in na kopnem, vključno s človekom na vrhu) je zaradi dobrote, ki jih odlikuje, izraz božje pozornosti in skrbi (Lah 2003, 239–242). Bog ustvarja popolnost za popolnostjo in vse naravnava (tudi po človeku) na končno popolnost Novega neba in Nove zemlje (Raz 21,1), v stanje, ko bo »Bog vse v vsem« (1 Kor 15,28) in ko bo vse v Bogu, v preustvarjeni novosti. V vsem tem se uresničuje solidarnost Boga Stvarnika.

Na poseben način prihaja božja solidarnost do izraza v stvarjenju človeka. Človek je zasnovan kot božja podoba, kot božji prijatelj in partner v svetu, v katerem naj soustvarja in se v svobodno izbranih in modro načrtovanih projektih vpiše v zgodovino sveta kot njihov avtonomni ustvarjalec (CS 36). Simbol tega vzvišenega poslanstva in dostojanstva ter posebne božje pozornosti je predstavljen v podobi raja (1 Mz 2,15). Raj je izraz za stanje popolne človekove harmonije z Bogom, z naravo, z drugimi in s samim seboj. Božja solidarnost se tu izkaže kot vzetje človeka v božjo bližino, blaženost, ki naj jo človek živi v razmerah ustvarjenega bivanja.

Človek in človeštvo ponujenemu stanju uresničitve solidarnosti z Bogom, s seboj, z drugimi in z vsem, kar je, nista nikdar sledila, ne posamezniki in ne človeštvo kot celota. A božja solidarnost se kljub temu ni izgubila. Spremenila se je v obljubo prihodnje, eshatološke, nebeške uresničitve božje zamisli. Zato popolna ure-

sničitev božje stvarjenjske solidarnosti ostaja v človeštvu in v stvarstvu (Rim 8,20–21) kot upanje. Za uresničitev tega upanja pa človek in človeštvo v sebi nimata dovolj moči. Moč daje Kristusov Duh, ki edini dela vse »novo« (Raz 21,5).

Božja stvariteljska solidarnost se je v stvarjenju človeka izkazala tudi s tem, da vsem ljudem podarja enako dostojanstvo in čast. Čeprav smo posamezniki med seboj različni (po spolu, po sposobnostih itd.), smo po človeški naravi in po dostojanstvu, ki temelji v bogopodobnosti, vsi enaki. Različni božji darovi, nadarjenost, sposobnosti, talenti so zato podlaga in vzrok za solidarno sodelovanje med ljudmi. Noben človek ne zmore vsega sam, zato potrebujemo drug drugega. Enako pa ima vsak pravico do vsega, kar ponuja stvarstvo. Izključenost nekaterih iz deležnosti pri dobrinah stvarstva je proti Stvarnikovi volji (Ebner 2010).

1.2 Solidarnost Boga v pozornosti do sveta in do človeka

Stvarjenjska solidarnost Boga zajema vse, kar je, vse stvarstvo, vse stvari v njihovi dobroti, saj je vsem zagotovljena deležnost pri božji dobroti, to pa pomeni, da ni slabih stvari. Zato tudi dobri Stvarnik ljubi vse stvari in ničesar, kar je ustvaril, ne sovraži. Če bi česa ali koga ne maral, bi tega ne ustvaril (Mdr 11,24; Ps 145,9). Stvarstvo, katerega dobrost je tudi v tem, da je relativno avtonomno in se razvija ter obnavlja iz svojih lastnih moči – zemlja poraja sama od sebe (Mr 4,28) –, vztraja v dobrosti. In to zato, ker ga Bog ohranja. Ohranjanje stvarstva je način božje solidarnosti. Stvarstvo je dobro, ker je darovano, ker je podarjeno, to pomeni, da ima Stvarnik Darovalec nenehen odnos do njega. Prav takšno dobro in lepo stvarstvo je Stvarnik dal v oskrbo človeku, da bi z njim ravnal kot modri gospodar (KKC 307).

Človek je ravnal modro, dokler je naravo in stvarstvo jemal kot kraj bivanja, odkrivanja in spoznavanja, igre in veselja. Ko pa je svet postal torišče njegovega pohotnega, oblastniškega, uživaškega in nenasitnega izrabljanja, proizvajanja in kopičenja, je vse bolj postajal ogrožen v svoji avtonomnosti, dobrosti in lepoti. Narava pa je kakor organizem, ki se zdaj človeku »maščuje«, ker je do nje nasilen, izkoriščevalski in objesten. Kako je Bog solidaren s svojim stvarstvom v času človeške ošabnosti, ni mogoče prav videti ...

Če se je človek nekdaj čutil ogroženega predvsem od »nepokvarjene« narave in se je branil pred njeno močjo in nepredvidljivostjo, potem mu zdaj postaja večja grožnja tista »druga narava«, tako imenovana »civilizirana narava«, ki jo je sam zgradil, skonstruiral in jo vedno bolj intenzivno gradi s svojo tehniko in tehnično izsiljeno znanostjo (Lah 2010, 532–533).

Človek torej v tem svetu, v katerega je postavljen z nalogo dobrega gospodarja, skoraj nikoli ni bil dovolj moder in odgovoren gospodar. In tudi ko bi bil, bi vedno ostal nepopoln, ranljiv, vedno izpostavljen telesnim in duševnim nevarnostim in negotovostim. Kot naravno, ustvarjeno bitje bi ga vedno ogrožale bolezni, nepopolnosti in zapisanost smrti. In vendar svet in človek, ki ob stvarjenju skupaj dobita končno oceno »zelo dobro« (1 Mz 1,31), ostajata prostor božje solidarnosti. S takšnim svetom in s takšnim človekom je Bog solidaren. Seveda resničnosti sve-

ta, in posebno še človeka, ni mogoče zajeti zgolj v polje alternative popolno – nepopolno. V svetu človeškega se uveljavlja tudi zlo, ki ni zgolj preprosto posledica nepopolnosti. V človeku se uveljavlja greh (Rim 7,8), s tem pa nastaja grešna situacija, ki se zajeda v vse pore in razsežnosti njegovega osebnega, medosebnega, družbenega oziroma občestvenega, zdaj že kozmičnega življenja (Mednarodna teološka komisija 2006, 235–236). Kako je v tej situaciji z božjo solidarnostjo?

1.3 Bog – solidarni Rešitelj

Eno temeljnih verskih izkustev in spoznanj izraelskega ljudstva je bilo poleg izvoljenosti prepričanje, da je Jahve, njihov Bog, Rešitelj. Izraelci so bili prepričani, da jih od rešitve iz Egipta dalje, ki je postala paradigma za vse druge rešitve, vedno znova rešuje iz suženjstva ali izgnanstva. Vedno znova jih izpelje iz stiske, tudi takrat, ko so na zunaj, praktično, fizično poraženi in potolčeni. Bog jih reši. Če rešitev ni politično-gospodarska (materialna), je moralna. Stiski vedno sledi rešitev. Temelja in zagotovila za takšen izid ni iskati v ljudstvu samem, temveč v dejstvu, da je Bog zvest svojemu ljudstvu in ga ne zapusti ne v puščavi ne v ječi (5 Mz 32,4; 2 Sam 22,26; Iz 49,7; Iz 65,16; Ps 18,26). Takšno božje ravnanje v zvestobi je ljudstvu vzor in obenem zahteva, da tudi sami hodijo po božjih poteh, to je: da z življenjem potrjujejo ne le pripadnost svojemu Bogu Jahveju, ampak da živijo pravičnost, mir, pomoč in živo vzajemnost. Ljudstvo je resda na božjo zvestobo vedno znova odgovarjalo bolj z nezvestobo kakor z zvestobo, permanentno se je v posameznikih in v celoti izneverjalo pričakovanjem svojega Boga (Ps 78,8; Neh 9,33), a Bog ni odstopal od svoje zvestobe (*Biblični leksikon*, s.v. 'rešitelj').

Božja rešiteljska dejavnost kot izraz njegove zvestobe se tukaj izrazito kaže kot solidarnost. Jahve je od razodetja svojega imena Mojzesu v puščavi (2 Mz 3,14) dalje solidarni Bog. Bog, ki vidi, ki sočuti in dejavno spremlja človeško stisko. »Dobro sem videl ...,« pravi. Bog tako ni slepi bog, ki ne bi videl, kako je človeku; ni gluhi bog, ki ne bi slišal; ni apatični »pišmeuharski« Bog, ki se ga stiska in človeško trpljenje ne bi dotaknila. Kot ilustracijo božjega videnja, opažanja, stiske in položaja, v katerega zaide človek, omenimo Hagaro, ki se znajde zavržena, izgnana z Abrahamovega doma, s svojim sinom Izmaelom. Bog jo opazi in se ozre nanjo (1 Mz 21,9–15). »El-jon«, »Bog videnja«, ne sprašuje po vzroku, ne išče krivca, ampak je sočuten, se pravi: solidaren s Hagaro in z njenim sinom; ne glede na to, ali je človek kriv sam, ali so krivi drugi, ali pa se nekaj hudega zgodi kar tako, ne da bi mogli odkriti vzrok (Fourez 2001, 120). Bog opazi in se solidarizira s človekom in z njegovo usodo. Bog, ki vidi, ve, pozna in prepozna stanje, v katerem je človek in v katerem je njegovo ljudstvo. Ljudski pregovor Bog vse vidi, Bog vse ve je treba razumeti samo v okviru božje solidarnosti.

Bogu solidarnemu Rešitelju ni nič skrito. Nič se ne odtegne njegovemu pogledu. Tudi krivični in zlobni se s svojim ravnanjem ne more skriti tako, da ga Bog ne bi opazil. Čeprav hudobni govorijo: »Gospod ne vidi, Jakobov Bog ne opazi,« (Ps 94,7) velja, da zlobnež ne ubeži božjemu pogledu. Vsa njegova dejanja so odkrita božjim očem (Sir 17,15). Božjemu pogledu se ne izmakne niti, kdor toži in se pritožuje zaradi nesreče, ki ga je zadela, in zaradi zla, ki se mu godi, čeprav ima občutek, da

Bog ne vidi (Ps 57,2). Tudi stanje takšnega človeka ni skrito božjim očem (Kraus 1994, 149–155).

Da Bog ni solidaren zgolj na stopnji videnja, opažanja in uvida, temveč kot tisti, ki rešuje, ki se zavzame, je najbolj razvidno iz Nove zaveze.

2. Bog – solidarni odrešenik v Jezusu Kristusu

Vse Jezusovo delovanje, ravnanje in učenje je utelešenje solidarnosti. Jezus vidi, opazi in nato pomaga, rešuje. Jezus sam *opazi*, kako je s človekom ali z ljudmi: vidi izmučeno množico brez pastirja (Mt 9,36), mater mrtvega sina (Lk 7,11–15), tlačeno ljudstvo, ki mu voditelji nalagajo neznosna bremena (Mt 23,4), vidi tudi tlačitelje (Lk 11,46). Vidi, ko nekdo pride k njemu in *mu pokaže* svoje stanje: slepi Bartimaj (Mr 10,46–49), gobavci (Lk 17,12), krvotočna žena (Mt 9,20). Vidi, ker ga *drugi* na to *opozorijo*: gluhonemega (Mr 7,32), materino bolno hčerko (Mt 15,22), očetovo hčerko (Mr 5,22–23), lačno množico (Mr 8,1–2). Vidi in opazi želje, pričakovanja, upanje drugih. Vidi njihovo fizično, bolezensko stanje, vidi psihično, socialno in moralno stanje in iz tega izvirajoče bolečine, stiske, trpljenje. Vidi in opazi to, kar z očmi ni mogoče videti; vidi v srce. Vidi prešušne misli (Mt 5,28), bere misli in pravi: »Kaj to v srcu mislite?« (Mt 9,4) Zazna nevero svojih rojakov (Mt 13,58).

V tem vidiku solidarnosti je najpomembnejše to, da Jezus ne vidi in ne opazi samo z očmi, temveč s srcem. Gleda z neko občutljivostjo, ki zajema celoto njegovih fizičnih, duševnih in duhovnih zmožnosti. Jezus je sočuten, je empatičen, je usmiljen. Stiska, bolečina in trpljenje drugih ga ganejo, ob njih je prizadet. Čuti bolečino drugega in jo ponotranji, tako da postane njegova. Enako ga ganejo trdovratnost, slepota, zagledanost vase in v svoj prav raznih ideologov in juristov njegovega časa, braniteljev religioznega in političnega sistema, vendar je razlika v tem, da njihovo stanje povzroči v njem žalost (Mr 3,5), zgroženost (Jn 13,21) in razočaranje. Toda oboje se ne izčrpa v goli prizadetosti in v razumskem spoznanju, temveč rodi v njem željo po tem, da bi nekaj storil, posegel vmes, deloval. Sočutje vodi v delovanje.

In to je druga razsežnost Jezusove solidarnosti: konkretno delovanje. Če se v prvem koraku zgane njegova notranjost, je to, kar sledi, delovanje, naravnano k tistemu ali tistim, ki jih je videl, opazil, zaznal. Solidarnostno delovanje je zavzeta dejavnost, angažiranje za odpravo stanja, to je odpravljanje in dvig iz stanja, reševanje iz položaja, preustvarjanje v novo stanje. Jezusovo solidarnostno delovanje je ozdravljenje telesa in duše (telesne in duševne bolezni), odpuščanje za ozdravljenje duha (brisanje krivde, greha ...), to pa vedno vpliva tudi na zdravje telesa in duše (psihe) (Turnšek 1999, 93–94). Najbolj radikalno se je Jezusovo konkretno delovanje izrazilo v obujanju mrtvih: obudil je dečka iz Naima (Lk 7,14–15), Jairovo hčer (Mr 41–42), Lazarja (Jn 11,43–44). Celovitost Jezusovega solidarnostnega delovanja je pokazatelj odrešenja in vdor božjega kraljestva. Odrešenje se zgodi

tam, kjer je ves človek, v vseh svojih razsežnostih, postavljen v novo stanje, v novo razmerje, v novo stvarnost, v novo življenje. Jezus odrešuje človeka tako, da ustvari nove razmere in nove odnose. S svojim solidarnim ravnanjem do človeka vzpostavi nov odnos, ki zajame celovitost človekovih odnosov: s sabo, z drugimi, s svetom in z Bogom. Prav to pa je tisto, kar se dogaja v solidarnosti.

2.1 V Jezusu se razodeva radikalna solidarnost Očeta in Sina

V Jezusovem delovanju se razodeva božja solidarnost v okoliščinah in razmerah ustvarjenega sveta. To je utelešenje in pozgodovinenje tiste solidarnosti (ednosti), ki vlada v odnosu med Očetom in edinorojenim Sinom (Jn 17,21) kot pretakanje božjega hotenja, spoznanja in življenja. V Jezusovem ravnanju se to dogaja v realnosti njegovega človeškega telesa v času in v občestvu z brati in sestrami, v družbi (Sorč 2003, 115), v okoliščinah ustvarjenosti in v razmerah, v katerih se uveljavlja »moč greha«, kakor bi dejal Pavel (1 Kor 15,56).

Začetek in izhodišče Jezusove odrešenjske solidarnosti je učlovečenje. Z učlovečenjem je postal »Bog z nami«, »Emanuel« (Mt 1,23). Po učlovečenju je Bog vzpostavil radikalni odnos s človekom in s človeštvom tako, da se je solidariziral z nami, ko nam je postal enak/solidaren v vsem, razen v grehu (Hbr 4,15). Edinorojeni od Očeta je postal prvorojeni med brati (Rim 8,29). S tem ko je vzel nase »podobo« (sam izraz je za nas zavajajoč, saj meri zgolj na videz), se pravi zemeljsko, telesno resničnost, in postal povsem človek, more »sočustvovati« z nami (Hbr 4,15), ker je bil preizkušen v vsem, kar je človeškega. Edinorojeni od Očeta, ki je postal podoba (*eikōn*), je hkrati izvirna podoba za brate in sestre, ki v občestvu z njim odkrivajo pot k Očetu in postajajo z njim dediči prihodnjega kraljestva solidarnosti (Moltmann 1986, 135). Kakor je bil on, podoba Očeta, solidaren z brati (prvorojeni), tako so tisti, ki vanj verujejo in sledijo njegovi poti, njemu podobni. Vsi naj postanejo »skladni s podobo njegovega Sina« (Rim 8,29).

Inkarnacija je izraz za radikalno solidarnost božjega Sina v Jezusu iz Nazareta. Razodeva se v vsem njegovem zemeljskem življenju, predvsem v solidarnosti do ljudi v skrajnih (mejnih) življenjskih situacijah. Najbolj skrajna situacija, v kateri je postal solidaren z vsakim človekom, je smrt (Štrukelj 2003, 368–372). Pri smrti ne govorimo o običajnem biološkem fenomenu ostarelosti in iztrošenosti, ampak so to vse oblike nasilne in krivične smrti. Trpljenje in smrt ostajata za razum trajni problem, ki sodi v okvir teodiceje in se ga tu ne moremo lotevali.¹ Na osebno religiozni ravni pa trpljenje in smrt povzročata izkustvo zapuščenosti, pozabljenosti

¹ Zelo smela je Böhnkejeva misel, ko pravi, da filozofsko premišljevanje, kdo in kaj je Bog, in s tem povezano vprašanje, zakaj trpljenje v svetu, ki vodi v opravičevanje Boga, nimata več pomena. Moderna filozofska, na razumu zasnovana dejavnost je namreč izgubila kompetence in sposobnosti, da odgovori na omenjena vprašanja. Vsi racionalni poskusi od razglašanja božje nemoči pred fenomenom trpljenja, ki pomeni izgubo božje vsemogočnosti, do trditve, da ni dober, če noče preprečiti trpljenja, ko bi ga lahko, do zanikanja božjega obstoja so postali – se zdi – odveč. Na tej ravni racionalistične paradigme ni odgovora in ne opravičenja za Boga. Z obtoževanjem Boga ali zanikanjem njegovega obstoja pa problem trpljenja še zdaleč ni odpravljen. Kajti pravi problem se tukaj šele začne. Brez Boga svet nima »brezpojneg« duhovnega temelja in razum izgubi svojo legitimnost, da bi sodil o Bogu. »Ostala bi zgolj volja po moči, pod pogojem, da se razsodišče razuma ne bi odločilo izključiti nasilnega početja, ker ne more imeti nobenega gotovega dokaza, da bi odsotnost Boga pomenila njegovo smrt.« (Böhnke 2007, 87)

in oddaljenosti Boga. V ozadju izkustva zapuščenosti od Boga je vedno zapuščenost od ljudi. Trpeči doživlja, da ni nikogar, da je sam, da je od vseh zapuščen in pozabljen, da ga je celo Bog zapustil, mu odtegnil svojo bližino in ne pomaga. Prav takšno izkušnjo ima Jezus v svoji zadnji uri, v uri umiranja na križu. Vsi so ga zapustili, najožji prijatelji so se razbežali. Doživel je celo izkušnjo zapuščenosti od Boga, ki ga je imenoval Oče. Njegova smrt ni bila idilična, pobožna vaja z vnaprej znano prepričanostjo o srečnem koncu. In vendar Jezus ni umiral kakor kdorkoli. Tisto, po čemer se je njegovo umiranje ločilo od drugih – od mnogih –, je bila najprej njegova vera in zaupanje v Očeta Boga. Zaupal je do tiste radikalnosti, ki pravi: Tudi če me usmretiš, jaz zaupam vate (Job 17,13). Tudi če me ne rešiš tako, kakor jaz hočem, torej v ta svet in v to življenje, jaz zaupam vate.

Jezus je bil v umiranju drugačen tudi v tem, da je izkazal neomajno ljubezen do svojih ubijalcev in po njih do »mnogih«, to je do vseh. Jezus je umiral »za mnoge« (Mt 20,26), to je za vse. V tej njegovi radikalni zavezanosti Drugemu in drugim se razodeva ljubezen Boga in človeka. Jezus je radikalno, brezpogojno za ljudi, »za nas« (Rim 5,8). V tej radikalnosti zvestobe in ljubezni se razodeva, kdo je Bog in kdo je človek. Biti Bog pomeni: biti »za nas«, za vsakega in za vse, kar je. V Jezusovi zvestobi in ljubezni v umiranju se razodeva božja solidarnost (Turnšek 1999, 122). Obenem se v največji meri razodeva, kdo je uresničen človek. Jezus je afirmacija človeške solidarnosti. Jezus je razodetje in uresničenje božje in človeške solidarnosti, najbolj dosledno prav v svoji človeški smrti in nemoči. Smrt je namreč dejanje, ki vzame vsako oprijemljivost, navezanost, zasvojenost in vsako preračunljivost, zainteresiranost. V smrti izgubi človek vse in ostane popolnoma sam, nihče živ ne more v smrt drugega. Smrt je dokončno »izpraznjenje«, »izničenje«. V smrti ostane vsak to, kar je: en sam krik po Drugem, ki ga sam ne more zapolniti. Tako izpraznjen lahko dobi vse in se zaveže vsemu. Ta »vse« pa je prav Bog. In zgodi se, da človekovo življenje in smrt »dobita smisel« (CS 22).

Z Jezusom, ki se je v smrti radikalno solidariziral z nami, se je Bog radikalno solidariziral, »ponotranjil« je njegovo trpljenje in smrt in se zanj zavzel tako, da ga je rešil. Moč svoje rešitve v solidarnosti (ljubezni) je Bog izkazal v vstajenju, ko je trpečega in umrlega na križu iztrgal iz moči in oblasti smrti, ga »obudil« (Apd 2,24.32) in ga postavil v nepovratno božjo slavo, v eshatološko izpolnitev (Štrukelj 438–441). Povišal ga je in postavil čez vse ter mu dal ime, ki je nad vsakim imenom (Flp 2,9).

Jezus, ki mu je Oče izkazal največjo solidarnost v trpljenju in v smrti, čeprav na skrit način, na način preverljive odmaknjenosti, je zdaj v odrešeni preizkušnji za nas vir in temelj, generator odrešenja. Jezus je odrešenik vsakemu, ki vanj veruje in se z njim solidarizira. On, ki je z nami solidaren v kvaliteti Boga, je odrešenik, če se z njim solidariziramo (Štrukelj 441–442). To pomeni, da je osebno navzoč v našem trpljenju toliko, kolikor z njim trpimo in umiramo (Rim 8,17).

To je – med drugim – vsebina izraza »trpel je za nas«. Trpljenje »za nas« je solidarnostno dejanje, ki ima odrešensko vrednost.²

² V tej razpravi se ne poglobljamo v druge vidike in vsebine Kristusovega trpljenja in smrti, ki sta jih oblikovali tradicionalna katoliška in protestantska dogmatika, čeprav jih ne izključujemo.

2.2 Kristus – utemeljitelj solidarnega človeštva

Če smo rekli, da je po učlovečenju Jezus postal prvorojeni med brati, potem je treba dodati, da je Jezus Kristus tudi v svoji poti in trpljenju in smrti in v povečanju postal solidaren z vsemi. In prav v tej solidarnosti z vsemi je postal za vse prvoobujeni med brati in sestrami. On je tisti, ki je (ne le po tem, kar je bil – po svoji biti –, temveč po svoji živeti resničnosti, na svojem lastnem telesu, duši in duhu preizkušeni življenjski usodi, ki pa je bila deloma posledica nepojasnjene vzročnosti, deloma posledica svobode drugih, v tem, kako jo je živel, pa tudi posledica njegove lastne svobode), postal *začetnik, utemeljitelj novega, svobodnega, odrešenega človeštva*. Tako se tudi v Jezusovem umiranju in smrti razodeva solidarna moč božje trinitarične ljubezni, ki edina odrešuje tukaj in za dokončno slavo. Verni, ki stopajo v občestvo s trpečim Kristusom in postajajo Križanemu podobni v njegovi solidarnosti, obenem upajo, da mu bodo podobni tudi v povečanem telesu v slavi (Flp 3,21).

Skrajna oblika solidarnosti je žrtvovanje svojega lastnega življenja za dobro drugega, drugih (Berger 2010). Solidarnost kot dejavnost vodi v zavzetost za drugega, k uresničevanju ljubezenske službe v dobro drugemu (Priatelj 2008, 370–371).

3. Sveti Duh in solidarnost

Jezusova solidarnost, ki je obenem odrešenska dejavnost Očeta, se z njegovo smrtjo na križu ne konča. Jezus uresničuje svoje delo po Svetem Duhu. V ta proces pa je vključeno občestvo vernih, vse do poslednjega dne.

Ob pozornem prebiranju evangelijskih odkrijemo, da je delovanje Duha v predvelikonočnem času omejeno izključno na Jezusa samega (Hahn 1974, 131). Tudi izjava apostola Petra: »Ti si Mesija,« (Mt 16,16) ni razodeta od Duha, ampak od Očeta (Mt 16,17). Jezus je oznanjal in delal velika znamenja v moči Duha. Ta Duh pa še ni prihajal na učence. Učencem je bil Duh obljubljen za čas po veliki noči. Pri Janezu beremo: »Duh še ni prišel, ker Jezus še ni bil povečan,« (Jn 7,39) pa tudi: »Tolažnik pa, Sveti Duh, ki ga bo Oče poslal v mojem imenu ...« (Jn 14,26) Sveti Duh deluje v apostolih in po apostolih ter v občestvu šele po vstajenju. Vstali izjavlja: »Prejmite Svetega Duha!« (Jn 20,22)

V Novi zavezi se Duh imenuje božji Duh (Rim 8,9; 11.14; 1 Kor 2.11.14). Prihaja »od Očeta« in ga »Oče pošilja« (Jn 15,26; 14,26; 1 Jn 4,1) (Schlier 1974, 118). Imenuje se tudi »Kristusov Duh«, »Duh Gospodov« ali Duh njegovega Sina (Flp 1,19; 2 Kor 3,17; Gal 4,6). V povezavi z Očetom in s Sinom je Sveti Duh moč, sila, energija (*dynamis*), ki izhaja iz Boga Očeta ali od Kristusa. Z njim se v svetu začenja eshatološko dogajanje.

Prvo eshatološko dejanje, v katerem se je izkazala moč božjega Duha, je vstajenje, obujenje Jezusa Kristusa. Jezus Kristus je bil iz smrti obujen v večno božje življenje. Vstajenje pomeni tudi spremenjenje, transformacijo. Ponižani in križani je bil spremenjen v božjo slavo. Transformacija pomeni spremenjenje in povišanje

(poveličanje) obenem. Povišanje Jezusa v božjo slavo je pri sinoptikih opisano kot spremenjenje na gori, v katerem Jezus zasije v nadzemeljski svetlobi (Mt 17,1–2). To je prva podoba vstajenjskega izkustva učencev (Sorč 2003, 506–507).

O spremenjenju ali preobrazbi v vstajenju govori tudi Pavel v Flp 3,21, ko pravi, da »bo preobrazil naše bedno telo, tako da ga bo naredil podobno telesu svojega veličastva (Kristusovega)«. To je preobrazba podobe telesa: iz podobe bednosti, prežete z ranljivostjo in izpostavljene boleznim, grehu in smrti, v podobo veličastva, rešenega greha in smrti, prepojeno z neizčrpno stvariteljsko živostjo Boga. Naše vstajenje je zato treba razumeti kot telesno metamorfozo v Kristusa ali pa ga sploh ne razumemo. Eshatološko dejanje Svetega Duha je telesna obuditev, telesno razsvetljenje in spremenjenje telesne oblike bivanja.

Iz poveličane človeške resničnosti Vstalega izhaja Sveti Duh. Sveti Duh je posredovan po Jezusovi poveličani človeškosti. Telesno spremenjen, spreminja telesno kot prvorojeni med brati in sestrami, ki so po njem oblikovani. Solidarnost Svetega Duha se nam tako kaže kot preustvarjanje celotne človekove resničnosti v novo, poveličano stvarnost, dvignjeno v stanje božje slave, kateri dokončno pripada Kristusova človeška narava po vstajenju.

Jezusa je torej Bog povišal in poveličal, ko ga je obudil, kakor pravi Janez. Vstajenje je dvakratno povišanje. Prvič, ker je bil povišan v Gospoda prihajajočega božjega kraljestva, in drugič, ker je bil spremenjen v »Gospoda veličastva« (1 Kor 4,6). Na Kristusovem obrazu se zato že sveti prihajajoče božje veličastvo, ki razsvetljuje srca ljudi, kakor je luč razsvetlila temo na prvi dan stvarjenja (2 Kor 4,6). »Bog Oče je z vstajenjem poveličal Kristusa Sina in Sin je s svojo pokorščino in vdanostjo v življenju in smrti poveličal Očeta. Medsebojno poveličanje je delo Svetega Duha.« (Moltmann 1986, 139) Poveličevanje Očeta in Sina je najvišja stopnja solidarnosti.

3.1 Sveti Duh – moč novega občestva ljudi

V trinitarični prežetosti odnosov in dejavnosti je solidarnost božjih oseb očitna. Vse so udeležene pri odrešenjskem delu tudi v eshatološki dejavnosti, se pravi: v dejavnosti, usmerjeni v prihodnjo končno preobrazbo in v poveličanje sveta in človeštva. V tej »fazi« posebno izstopa izlitje Svetega Duha »na vse meso«. Duh je začetna »prvina« (Rim 8,23) in zagotovljeno »poroštvo« (2 Kor 1,22) prihodnjega veličastva, ki napolnjuje vse Vesolje. V Duhu že zdaj izkušamo to, kar šele bo, v njem je že anticipirano, kar se bo dopolnilo v prihodnosti. Z Duhom se začenja dokončni čas. Mesijanski časi se dogajajo tam, kjer moč in energija Svetega Duha prihajata na vse meso in ga delata večno živega. V delovanju Duha se vse življenje prenavlja in gradi se novo občestvo ljudi. Brezmejna svoboda, prekipevajoče veselje in neizčrpna ljubezen zaznamujejo eshatološko izkušnjo Duha.

Tisti, ki imajo izkušnjo Duha, ne bežijo iz sveta, ampak jih Duh odpira za solidarnost z vsem svetom. Kajti to, kar izkušajo, je – pars pro toto – začetek dokončne prihodnosti sveta, predokus večne slave. Izkustvo Duha je bližina Duha in ta bližina je bližina prihodnje blaženosti, to je polnost časa in ne navzočnost večnosti,

ki bi izbrisala čas. Zato tistih, ki imajo izkušnjo Duha, to izkustvo ne trga iz časa, temveč jih odpira za prihodnost (Moltmann 1986, 139–140).

Po Jezusu Kristusu, ki v svetu ostaja in deluje po Duhu, v prvi vrsti pa v tistih, ki v veri sprejemajo Jezusa in so odprti za navdihe Svetega Duha, se gradi nova resničnost sveta, nova skupnost, novo občestvo svobode in solidarnosti bratov in sester v Kristusu (Sorč 2003, 571–576). Zgled eshatološko naravnane občestva najdemo opisan v Apd 4, 32–35. Kristjani živijo kot solidarna skupnost, v kateri ni nobenega reveža več, ker si nihče ničesar ne prisvaja kot izključno svojo last, kjer nihče ne živi osamljen in zapuščen. Domnevamo lahko, da tudi umiral ni nihče osamljen in zapuščen. Vendar na svetu nobena resničnost ni tako idealna, kakor si jo je moč zamišljati, zato se solidarnost Duha razodeva tudi v človeški nemoči.

Vsak človek in človeštvo kot celota sta poklicana, da v vsakem času dasta svoj prispevek k oblikovanju in zgraditvi prihodnjega časa in dokončnega občestva. Solidarnost Svetega Duha se zato afirmira prav v moči in v pomoči, s katero navdihuje, oblikuje in oživlja srca, misli in odločitve ljudi. Solidarnost Duha je tudi v tem, da spodbuja v nas vzdihovanje po uresničenju popolnega »posinovljenja«, to je: po odrešenju svojega telesa (Rim 8, 23). Duhu ni skrita naša šibkost, zato solidarno »prihaja na pomoč naši slabosti«. V tej pomoči gre tako daleč, da »posreduje za nas z neizrekljivimi vzdihii« (Rim 8,26).

3.2 Enakost in drugačnost v solidarnosti po ljubezni

Solidarnost Boga vključuje njegovo videnje, sočutje, uvid stanja, v katerem je človek, in iz tega sledi delovanje, da ga reši, mu pomaga, se ga usmili. Da bi bil učinkovit, se Bog v svoji solidarnosti izenači s človekom; da bi mu bil blizu, mu postane enak, postane človek, postane ubog za uboge, brez vsega, da bi bil enak tistim, ki nimajo nič; postane brezpraven, da bi bil z brezpravnimi; postane tujec, brezdomec za brezdomce; postane trpeč za trpeče; umre, da bi bil blizu umirajočim. Solidarnost je izenačenje in po izenačenju je mogoče biti solidaren. Vendar s človekom solidarni troedini Bog v izenačenju ohranja svojo drugačnost, se ne poisti do takšne mere, da bi izgubil svojo enkratnost in drugačnost, svojo božjost. Ko bi namreč nehal biti Bog, ne bi mogel biti človeku Rešitelj. Ko bi postal bolnik, ne bi mogel zdraviti bolnih, ko bi postal gobavec, ne bi mogel rešiti nobenega gobavega. Ko bi bil izčrpan od lakote, ne bi mogel nasičevati lačnih. Slepí ne more voditi slepega (Lk 6,39) in zdravnik ne more ozdraviti samega sebe (Lk 4,23) in grešnik ne more rešiti grešnika. Ko bi bil mrtev, ne bi mogel obujati mrtvih. Solidarni Bog Stvarnik s stvarjenjem ne postane stvar, Bog Odrešenik z učlovečenjem v slabotno, ranljivo, umrljivo in grešno telo ne postane greh. Bog na križu ne postane trpljenje in v smrti ne postane smrt, saj bi tako imeli samo novega nemočnega trpina in mrtveca več, ki si sam ne bi mogel pomagati. Drugače je res, da se trpljenje trpečemu prepolovi, če ga nekdo z njim solidarno nosi, toda ta, ki nosi, ne sme biti enak trpin. Sveti Duh, energija novega stvarstva, ne postane to novo stvarstvo. Pri vsem poenotenju ostaja Bog Drugi in Drugačni. Prav zato, ker se popolnoma izenači in ne poisti, ostaja enkratno Drugi in more biti Bog (Oče) Stvarnik, Bog (Sin) Odrešenik in Bog (Sveti Duh) Zveličar.

Enako velja za človeško solidarnost. Solidarni se mora poenotiti z ubogim, lačnim, bolnim, žalostnim, nesrečnim, zasvojenim, prizadetim, trpečim, umirajočim, lahko mu pomaga, da se reši. Toda če postane isto kakor oni, ne bo mogel pomagati, ampak bo potreboval pomoč nekoga, ki ni isto kakor on sam. Solidarnost vodi v enakost ob ohranjanju drugačnosti. To, kar v solidarnostnem izenačenju (zedinjenju) ohranja drugačnost in rešuje, je ljubezen. Ljubezen je zmožna zediniti dva različna (bolnega in zdravega, človeka in Boga), ljubezen je zmožna rešiti in odrešiti bolnega, ker ju ohranja v drugačnosti.

Ker je torej Bog solidaren s človekom tako, da v ljubezni stopa v edinstvo z vsem ubogim človeštvom, mu je blizu in dela zanj dobro, ga torej rešuje, je tudi človek zmožen, da stopi v solidarni ljubezni k ubogemu sočloveku, se z njim zedini in mu pomaga, da se reši. Solidarni Bog dela ljudi solidarne z ljudmi in z vsemi stvarmi. Kako in kdaj to doseže? Tako in takrat, ko človeka pritegne v odnos vzajemne solidarnosti, solidarnosti človeka z Bogom.

4. Solidarnost človeka z Bogom

Govoriti o tem, da bi bil človek solidaren z Bogom, se zdi vprašljivo. Zagotovo pa je nesmiselno, ko bi s tem hoteli reči, da je Bog slabotna resničnost, ki bi za svoj blagor potrebovala človeško pomoč, in bi človek postal nekakšen božji rešitelj. Bog ne potrebuje ustvarjenih bitij, da bi reševala njegovo moč, slavo in čast. Kljub temu pa v Svetem pismu najdemo mesta, ko ljudje zastavijo svojo besedo in svoj ugled in branijo Boga pred zlobnimi, krivičnimi in brezbožnimi ljudmi (Job, Mojzes, preroki ...). Ta solidarnost je predvsem obramba resničnega, pravega Boga oziroma prave podobe o Bogu in zavračanje napačne, ki jo imajo nasprotniki Boga (Halík 2010, 32–45). Danes se nasprotovanje in napadi na Boga najpogosteje vrstijo v povezavi z vprašanji trpljenja in krivičnosti v svetu. Tukaj nas ta tema ne zanima, to je vprašanje teodiceje in opravičenja Boga pred tribunalom človeškega razuma zaradi trpljenja v svetu.

Biti solidaren z Bogom pomeni toliko kakor biti solidaren z Jezusom. Jezus, ki je živel za druge tako v delovanju kakor v smrti, je razodetje solidarnega Boga in vzor solidarnega človeka. Zato lahko enako solidarnost zahteva od svojih. »Učite se od mene!« (Mt 11,29) »Tudi vi [ste] dolžni drug drugemu umivati noge.« (Jn 13,14) On, ki je učlovečenje božje, je tudi uresničenje počlovečenja, ki se je začelo za vsakega človeka. »Jezusovo življenje, smrt in vstajenje so ljudem odprli možnost, da živijo drug za drugega.« (*Biblični leksikon 1984*, 677) Jezusova solidarnost, ki zavezuje ljudi k medsebojni solidarnosti, zavezuje tudi k solidarnosti z njim. Pri-poved o končni sodbi kaže, da bo solidarnost do ljudi sovpadla s solidarnostjo z njim. Kar ste ali česar niste storili, »ste [ali niste] meni storili« (Mt 25,40.45).

Kako je mogoče biti solidaren z Jezusom in kdo je solidaren? Solidaren je tisti, ki posluša njegovo besedo in jo spolnjuje, živi po njej (Mt 7,26; Jn 8,47). Z njim je solidaren tisti, kdor ustvarja mir, se bori za pravičnost in za svobodo, kdor je usmi-

ljen in odpušča. Tudi kdor živi v skladu s stvarjenjem, dokaže, da je solidaren z Jezusom in z Bogom Očetom. Jezus je s svojim nastopom (z oznanilom in z delom) začel uresničevati božje kraljestvo. In tako mora nadaljevati človeška zgodovina. To je nastajanje novega stvarstva, sodelovanje pri resničnosti vstajenja (1 Kor 15,58).

Človek/kristjan uresničuje solidarnost v vsakdanjem življenju, v krščanski praksi, ki postaja nekakšno svetno bogoslužje (*Biblični leksikon 1984*, 677). Ta praksa kot solidarnost med ljudmi se uresničuje v življenju drug za drugega na vseh ravneh skupnostnega življenja. Zajema solidarnost kristjanov s svetom (CS 1), solidarnost v sodelovanju z okoljem, solidarnost v iskanju razumevajočega in ustvarjalnega dialoga z vsemi. Sodelovanje pa ima svoje meje. Ko bi se morali odločiti za krivično stvar, za ravnanje proti svoji vesti, je solidarnosti konec.

Reference

- Berger, Klaus.** 2010. Sühnetod Jesu. <http://www.mscperu.org/deutsch/offenbarung/SuehnetodJesu.htm>, pridobljeno 25. 4. 2011.
- Biblični leksikon.** 1984. Ur. Anton Grabner - Haider in Jože Krašovec. Celje: MD.
- Böhnke, Michael.** 2007. Von scheinbaren Lösungen zu existentiellen Fragen: zur verantworteten Rede von Gott angesichts des Leids. V: Michael Böhnke, Gerd Neuhaus, Mirjam Schambeck, Ludger Schwienhorst-Schönberger, Eva Stögbauer in Thomas Söding. *Leid erfahren – Sinn suchen: das Problem der Theodizee*, 69–105. Freiburg, Basel in Dunaj: Herder.
- Drumm, Joachim.** 2006. Solidarität. *LThK 9*.
- Fourez, Gérard.** 2001. *Barva učlovečenja: religijska izkušnja in kritični čut*. Ljubljana: Družina.
- Ebner, Martin.** 2010. *Model der Solidarität in der Bibel*. <http://www.uni-muenster/solidaritaet> (15. 4. 2011).
- Halík, Tomáš.** 2010. *Geduld mit Gott: die Geschichte von Zachäus heute*. Freiburg, Basel, Dunaj: Herder.
- Hahn, Franz.** 1974. Das biblische Verständnis des Heiligen Geistes. V: Heitmann, Claus, in Heribert Mühlen. *Erfahrung und Theologie des Hl. Geistes*, 130–146. München: Kaiser.
- Kraus, Georg.** 1994. *Gott als Wirklichkeit: Lehrbuch zur Gotteslehre*. Frankfurt am Main: Josef Knecht.
- Lah, Avguštin.** 2010. Umrise einer trinitarischen Ökologie. *Bogoslovni vestnik 70*: 331–339.
- . 2003. Teološka antropologija. V: Ciril Sorč, ur. *Priročnik dogmatične teologije*. Zv. 1, 205–362. Ljubljana: Družina.
- Mednarodna teološka komisija.** 2006. Občestvo in oskrbnišтво: človeška oseba ustvarjena po božji podobi. *Communio 16*:220–254.
- Moltmann, Jürgen.** 1986. *Trinität und Reich Gottes: zur Gotteslehre*. München: Kaiser.
- Prijatelj, Erika.** 2008. *Psihološka dinamika rasti v veri*. Maribor: Slomškova založba.
- Schlier, Heinrich.** 1974. Herkunft, Ankunft und Wirkungen des Heiligen Geistes im Neuen Testament. V: Heitmann, Claus, in Heriber Mühlen. *Erfahrung und Theologie des Hl. Geistes*, 114–123. München: Kaiser.
- Sorč, Ciril.** 2004. *Entwürfe einer perichoretischen Theologie*. Münster: Lit.
- . 2006. *V prostranstvu Svete Trojice: hermenevtična načela trinitarizacije*. Ljubljana: Družina.
- . 2003. Troedini Bog. V: Ciril Sorč, ur. *Priročnik dogmatične teologije*. Zv. 1, 71–204. Ljubljana: Družina.
- . 2003. Sveti Duh. V: Ciril Sorč, ur. *Priročnik dogmatične teologije*. Zv. 1, 483–613. Ljubljana: Družina.
- Štrukelj, Anton.** 2003. Odrešenik Jezus Kristus. V: Ciril Sorč, ur. *Priročnik dogmatične teologije*. Zv. 1, 323–482. Ljubljana: Družina.
- Turnšek, Marjan.** 1999. *Najdragocenejše: samo Jezus iz Nazareta je Kristus*. Ljubljana: Družina.
- Vorgrimler, Herbert.** 2000. *Neues Theologisches Wörterbuch*. Freiburg, Basl in Dunaj: Herder.